

Djævforskrivelser – mellem trolddomsparagraffer og melankolske griller

Af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Nanna Eva Nissen

Den 12. april 1738 bekendte Anne Nielsdatter under et forhør i Stokhuset, at hun havde skjult noget kød og brænde og desuden selv havde stjålet og videresolgt forskellige tekstiler. Med henvisning til Danske Lovs bestemmelser om tyveri kunne Anne Nielsdatter idømmes at miste sin hud (dvs. pisk) for tyveri af denne karakter. Sagen tog imidlertid en alvorlig drejning, da man fandt en seddel hos hende i arresten. På sedlen havde Anne Nielsdatter, med sit eget blod, skrevet under på at fraskrive sig sin dåb og kristendom i Fandens navn for at få hans hjælp, så længe hun levede på jorden. Anne Nielsdatter bekendte, at hun ofte havde påkaldt Satan, blandt andet ved juletid, hvor hun havde bedt om 2000 rigsdaler, mens hun havde holdt om sedlen i sin lomme og havde gået tre gange rundt om galgen uden for Østerport. Anne Nielsdatter gentog sin bekendelse i både byretten og rådstueretten, hvorefter hun begge steder idømtes bålstraf med henvisning til Danske Lov. Da sagen blev indbragt for Højesteret, trak hun imidlertid sin bekendelse tilbage, og det fik tilsyneladende Christian VI til at indstille processen og i stedet idømme hende pisk og arbejde på livstid i Spindehuset.

Retssagen mod Anne Nielsdatter hørte til en gruppe sager, hvor personer havde forskrevet sig til Djævelen, dvs. selv havde underskrevet en skriftlig pagt. Sagerne om disse forskrivelser rejstes typisk, når de nedskrevne pagter blev fundet og forelagt myndighederne. Selvom man kender til enkelte sager om djævforskrivelser i 1600-tallet, stammer størstedelen af de bevarede retssager fra første halvdel af 1700-tallet. Og det ser således ud til, at sagerne om djævforskrivelser for alvor griber om sig efter opgøret med hekseprocesser i 1690'erne. Til gengæld ebbede sagerne ud i midten af 1700-tallet, og meget tyder på, at de overgik til en medicinsk eller en form for tidlig psykiatrisk vurdering.

I mit ph.d.-projekt undersøger jeg et kildemateriale, der stammer fra den retslige behandling af 1700-tallets sager om djævforskrivelser i Danmark-Norge med særligt fokus på den teologiske og medicinske ekspertise, der var forbundet med behandlingen af disse sager. Mit projekt vil belyse, hvordan den teologiske, medicinske og juridiske faglighed spillede sammen i drøftelsen af sagerne om djævforskrivelser. Projektet blev påbegyndt i efteråret 2018 ved Det Teo-

logiske Fakultet, og det indgår i en tværfaglig forskningsgruppe, der arbejder med teologi, psykiatri og ret i 1700-tallet. Arbejdet er finansieret af Det Teologiske Fakultet, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet og Det Juridiske Fakultet, og det bidrager som sådan til at opfylde et af målene i KUs strategi, nemlig ønsket om at stimulere den tværfakultære forskning og forskningsuddannelse.

Dæmonologi og retsmedicin

Psykiatrien behandler i dag nogle af de områder, som kirken før i tiden tog hånd om inden for sagkundskaben dæmonologi. Mens retslige spørgsmål om skyld tidligere blev afgjort inden for en juridisk, teologisk ramme, vandt lægefaglig ekspertise i tidlig moderne tid indpas i sagsbehandlingen. I forlængelse af en generel lægelig revidering af den dæmonologiske sagkundskab kunne retsmedicinske vurderinger indgå i forsvaret for personer, der var anklaget for trolddom.

I verdslig lovgivning som Danske Lov af 1683 fandtes der – for visse forbrydelser – bestemmelser, der tog højde for den tiltaltes psykiske tilstand. Lovteksten uddybede dog ikke, hvem, der skulle foretage en sådan vurdering, dvs. om præsters, lægers eller lægfolks vidneudsagn skulle inddrages. Man har imidlertid inden for de kirkelige domstole haft tradition for at rådføre sig med læger, når man har skullet vurdere den psykiske tilstand hos en person, der var anklaget for trolddom, eller hos en person, der ansås for at være besat.

En forbindelse til Djævelen var ikke i sig selv en forbrydelse. Dette spørgsmål blev i høj grad afgjort af, hvorvidt denne forbindelse var frivillig eller ufrivillig.

Hvis en person blev besat af Djævelen imod sin vilje eller uden aktiv bistand, var behandlingen af vedkommende en pastoralteologisk opgave. Havde en person derimod frivilligt indgået en pagt med Djævelen, skulle vedkommende retsforfølges. Det var en lægefaglig opgave at skelne troldfolk fra de besatte og de syge. Efterhånden udarbejdede læger omfattende værker om dæmonologi, og derved blev der også i stigende grad sat spørgsmålstejn ved den kirkelige lære om dæmonologi.

Den føromtalte skelnen mellem djævelpagt og besættelse kan demonstreres ved at sammenligne Danske Lov af 1683 og Kirkeritualet af 1685. Danske Lov videreførte den eksisterende lovgivning mod trolddom og indførte ny lovgivning mod gudsbespottelse. Disse bestemmelser dannede det juridiske grundlag for at retsforfølge sagerne om djævelforskrivelser i 1700-tallet. På den anden side vejledte kirkeritualet præsten i, hvordan han skulle forholde sig i sager om djævelbesættelse. Blandt andet påpeger vejledningen i Kirkeritualet, at der findes adskillige sygdomme, der kan forveksles med besættelse (fx "Raseri"). Derfor skal der være læger tilstede, når præster skal tilse en anfægtet, for at præster og læger sammen kan overveje, om der kan være tale om en naturlig svaghed.

Lovgivningen mod trolddom og gudsbespottelse i Danske Lov afspejler et samenvævet forhold mellem teologi og jura, mens Kirkeritualets vejledning i håndtering af djævelbesættelse antyder et samspil mellem sjælesorg og lægefaglig ekspertise. Mit projekt vil med udgangspunkt i kilderne fra den retslige behandling af djævelforskrivelsessagerne belyse sam-

spillet mellem teologi, medicin og jura, samt tegn på en øget differentiering og en ændret arbejdsfordeling mellem de tre discipliner. Nærmere bestemt vil projektet undersøge, hvordan man indbyrdes opfattede og begrundede disciplinernes autoritet og begrænsning igennem perioden, hvor djævlforskrivelser blev retsfulgt.

Begrebet om en djævlpagt i dansk lovgivning

Djævlpagten var et nøglebegreb i den lærde fremstilling af trolddom på tværs af Europa, hvor pagten blev diskuteret i legalistiske vendinger. I dansk lovgivning blev begrebet en central del af definitionen af trolddom med Trolddomsforordningen af 12. oktober 1617, og det var denne form for trolddom, der skulle straffes med bålstraf. I Danske Lov forstås en djævlpagt som forsværgelsen af sin dåb og kristendom samt hengivelse til Djævelen, og de skyldige skal fortsat brændes på bålet.

I løbet af 1690'erne ophørte de såkaldte hekseprocesser i Danmark. Et kongeligt reskript af 21. juli 1686 befalede, at dødsdomme i trolddomssager fremover skulle indbringes for Højesteret, før de måtte eksekveres. Således sikrede myndighederne sig via Højesteret kontrol over udfaldet i disse trolddomssager, og denne foranstaltning anses for at have været et afgørende bidrag til, at hekseprocesserne godt ti år senere var ophørte. I lyset af myndighedernes indsats for at afskaffe hekseprocesserne kan man undre sig over, at retsforfølgelsen af djævlforskrivelsessager for alvor tager til i begyndelsen af 1700-tallet.

I en doktorafhandling fra 2000, *Oplysningstiden og det magiske: Henrettelser*

og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel, har seniorforsker ved Rigsarkivet, Tyge Krogh, som en af de første undersøgt sagerne om djævlforskrivelser. Krogh viser med udgangspunkt i det bevarede arkivmateriale, hvordan myndighedernes behandling varierede, og hvordan synet på forbrydelsen ændrede sig markant i perioden. Hvordan og hvorfor man ændrede syn på forbrydelsen er dog fortsat ubesvaret i forskningslitteraturen om emnet. Ikke desto mindre er disse spørgsmål centrale for udviklingen af en såkaldt moderne, oplyst verdensanskuelse og fordeling af arbejdsopgaverne mellem jura, medicin og teologi.

1700-tallets sager om djævlforskrivelser udfordrer den traditionelle fortælling om oplysningstiden som en periode, hvor man frigør sig fra trolddomsforestillinger i takt med de videnskabelige fremskridt. Retsforfølgelsen af djævlforskrivelser understreger i stedet, at spørgsmål om trolddom og Djævelen var komplicerede og ømtålelige emner selv i lærde kredse af teologer, læger og jurister, og at udviklingen af moderne opfattelser i disse spørgsmål ikke nødvendigvis var så lineær og uundgåelig, som man har haft tendens til at formode.

Projektets opbygning

Projektet er først og fremmest en undersøgelse og analyse af de konkrete sager om djævlforskrivelser, som er tilgængelige via Rigsarkivet. Kildematerialet er velbevaret og muliggør således en sammenligning af sagsbehandlingen over tid. Man kender på nuværende tidspunkt til omkring 22 sager i perioden 1635-1803, hvoraf knap 20 stammer fra 1700-tallet. Ligeledes vil sager om gudsbespottelse

og andre former for trolddom, som beslægtede forbrydelser, blive undersøgt (ca. 9 sager). Undersøgelsen af den retslige behandling af de konkrete sager vil blive sammenlignet med den offentlige drøftelse af Danske Lovs bestemmelser om trolddom i samtidens juridiske kommentarværker. Endelig skal undersøgelsens resultater sammenholdes med trykte afhandlinger om dæmonologi og melankoli.

Litteratur om djævlforskrivelser

Allerede i samtiden kommenterede jurist og historiker Andreas Højer (1690-1739) og forfatter Ludvig Holberg (1684-1754) sagerne om djævlforskrivelser, og i 1779 udgav jurist Peder Kofod Ancher (1710-1788) Det Juridiske Fakultets vurdering af en forskrivelsessag fra 1745. Derudover blev der løbende igennem 1700-tallet og ind i 1800-tallet publiceret juridiske værker, der kommenterede den strafferetlige del af Danske Lov, indtil

den blev erstattet af Straffeloven af 1866. Flere af værkerne referer direkte eller indirekte til sagerne om djævlforskrivelser i deres udlægning af trolddomsparagrafferne. Djævlforskrivelserne behandles sporadisk i senere fremstillinger fra 1800-tallet og 1900-tallet med udgangspunkt i en enkelt eller en række sager. Den seneste undersøgelse og ikke mindst kortlægning af de bevarede sager er som nævnt Tyge Kroghs undersøgelse, og endelig inddrager den svenske historiker Soili-Maria Olli svenske sager om djævlforskrivelser i afhandlingen *Visioner av världen: Hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680-1789* fra 2007. Mit projekt vil bidrage til den eksisterende litteratur ved at undersøge den konkrete retslige behandling af forskrivelsessagerne i Danmark-Norge og sammenholde denne med de grundlæggende fagdiskussioner mellem teologi, medicin og jura, som udfoldede sig i oplysningstiden.